

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь- бакалавр

на тему: **«ДИНАМІКА РІВНЯ КСЕНОФОБНИХ НАСТРОЇВ В УКРАЇНІ
2009-2019 РОКІВ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальності
054 Соціологія

Цапок Ганна Миколаївна

Науковий керівник: Артикуца С.С.
Старший викладач кафедри соціології

Рецензент _____

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2020 р.

	2
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КСЕНОФОБІЇ.....	5
1.1. Ксенофобія як об'єкт дослідження в соціології: зміст основного поняття ксенофобії та концептуальних підходів.....	5
1.2. Соціально-психологічні причини явища ксенофобії.....	10
1.3. Правовий аспект врегулювання ксенофобних настроїв в Україні та основні шляхи протидії.....	12
1.4. Методи визначення рівня ксенофобії: вітчизняний та зарубіжний досвід	21
РОЗДІЛ 2. РІВЕНЬ ДИНАМІКИ КСЕНОФОБНИХ НАСТРОЇВ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД 2009-2019 В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ПОКАЗИНИКІВ.....	27
2.1. Методологія дослідження динаміки рівня ксенофобних настроїв.....	27
2.2. Динаміка індексу ксенофобії та соціальної дистанції 2009-2019 років..	31
2.3. Залежність рівня ксенофобних настроїв від фактору впливу рівня освіти населення України.....	34
2.4. Вплив фактору віку на рівень ксенофобних настроїв населення України	37
2.5. Вплив статі на рівень ксенофобних настроїв населення України	38
2.6. Рівень ксенофобних настроїв в залежності від фактору місця проживання	40
2.7. Вплив фінансового становища на рівень ксенофобії.....	41
ВИСНОВКИ.....	42
Список використаних джерел.....	45

ВСТУП

У сучасному світі, якому притаманні глобалізаційні та трансформаційні процеси, все більшого значення набувають питання взаємоповаги, толерантності та терпимості. Ці ознаки є базовими рисами вихованого суспільства, яке варто розглядати, перш за все, як саморегульовану систему. Натомість ксенофобні настрої є руйнівними чинниками соціуму, вони виступають одними з найскладніших проблем забезпечення прав людини в сучасних складних соціально-політичних умовах. Сучасні радикально налаштовані угруповання активно пропагують боротьбу проти національних відмінностей. Поява таких угруповань може бути пояснена в контексті збройної агресії Росії проти України. Велику підтримку мають такі угруповання завдяки національним поглядам, що апелюють до патріотизму, тим самим сприяють розгортанню міжетнічної ненависті українців. Дана проблема потребує розгляду, також через контекст входження України до Євро Союзу та НАТО. Одними із головних критеріїв входження до ЄС являється самоідентифікація громадян України з європейськими цінностями, які вимагають бути толерантним та терпимим щодо груп меншин.

На теренах багатьох держав світу рівень взаємоповаги до представників інших етносів є мінливим та характеризується нестабільними коливаннями під впливом політичних передумов. Приклади багатьох криз, що пов'язані з біженцями на території Європи ілюструють важливість вивчення даної проблематики на території України. За даними державної служби статистики (2020) протягом січня-березня 2020 року кількість прибулих громадян на територію України становить майже 106тис. А отже, можна сказати, що особливості глобалізаційних процесів притаманні також і для нашої країни, що характеризується постійним збільшенням іммігрантів.

Хвиля нетерпимості характерна і для українського суспільства, а притаманні риси щирості та гостинності зазнають змін: ворожнече налаштування набирає сили. За даними звіту ОБСЄ (Hate crime reporting, 2018)

про злочини на ґрунті ненависті протягом 2018 року працівниками національної поліції було зафіксовано 178 випадків нападу на представників етнічних меншин. Також показник ксенофобії та расизму відповідно знаходиться на першому місці серед мотивів упередженості щодо інших національностей. Таким чином, такі тенденції мають яскраве відображення на загальному рівні ксенофобії, динаміка якої спонукає до поглибленого дослідження передумов виникнення цього явища, методів боротьби, мінімізації, шляхів усунення, порівняння динаміки в різні історичні періоди та визначення взаємозалежності між особливостями суспільства та рівнем ксенофобії. Тому, проблема ксенофобії залишається не менш актуальною в сучасному соціальному просторі, а наявні напрацювання вітчизняних і зарубіжних класиків психології та соціології потребують подальшого обґрунтування, поглибленого вивчення, а також доповнення.

Об'єктом дослідження виступає явище ксенофобних настроїв.

Предметом дослідження є рівень та динаміка ксенофобних настроїв в Україні в період 2009-2019р.

Мета роботи: визначити сутність поняття ксенофобії та ксенофобних настроїв, рівень та динаміку в умовах розвитку українського суспільства.

Відповідно до визначеної мети можна окреслити такі **завдання**:

1. розкрити сутність поняття ксенофобії та основні підходи до її визначення;
2. визначити основні причини прояву ксенофобії;
3. з'ясувати соціально-психологічні джерела проявів ксенофобії;
4. охарактеризувати типологію проявів ксенофобії в суспільстві;
5. систематизувати методи визначення рівня ксенофобії у вітчизняній та зарубіжній практиці;
6. з'ясувати рівень та динаміку ксенофобії в Україні;
7. виявити вплив соціально-демографічних факторів, таких як: вік, стать, місце проживання та рівень освіти на рівень ксенофобії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КСЕНОФОБІЇ

1.1. Ксенофобія як об'єкт дослідження в соціології: зміст основного поняття ксенофобії та концептуальних підходів

Сучасне суспільство характеризується неоднорідністю поглядів його членів щодо явищ, подій, а також конкретних людей. Застосовуючи різноманітні соціологічні, демографічні, світоглядно-ідеологічні чи психологічні підходи до визначення природи виникнення окресленого явища, ми можемо поділити суспільство на окремі ланки та прошарки. В процесі дослідження суспільства ми також дійдемо висновку, що кожен окремий індивід унікальний за своєю громадською та політичною позицією, поглядами, ставленням до соціуму або вподобаннями чи навіть естетичним смаком. Такі висновки наштовхують на думку, що сучасний людський світ характеризується різноманітністю і широкою багатогранністю, яка, безумовно, є суспільною цінністю та його визначальною рисою, що створює основу для динамічного розвитку людства. Проте значні відмінності в поглядах членів соціуму мають свої недоліки. Тіньовий бік полягає у ворожості щодо представників інших груп, нерозумінні їхніх інтересів, вподобань та цінностей, надмірній увазі до будь-яких фізичних чи психо-емоціональних особливостей тощо. За таких умов розмаїття може стати причиною серйозної суспільної проблеми – дискримінації, яка є головною передумовою розвитку ксенофобії в межах соціального життя країни.

Дискримінація, як невід'ємна риса сучасного суспільства, передбачає наявність штучно створених перешкод або обмеження певних переваг для конкретних індивідів щодо всього спектра можливостей суспільства загалом. Вона має безпосередній зв'язок із ксенофобією – однією з найскладніших і найактуальніших проблем забезпечення прав людини (Скулкіна, 2013, с. 304-305).

Дослідження сутності та природи виникнення ксенофобії привертало увагу науковців у різні часи існування людства, суспільного та громадського життя, державності, зокрема. В сучасних умовах це негативне явище досягає рекордних рівнів, що, беззаперечно, підвищує значущість здійснюваних досліджень в контексті розробки методів протидії, мінімізації чи навіть повного усунення ксенофобії.

Концептуалізація змісту понять «ксенофобія», «дискримінація», «расизм», «сегрегація» має велике значення для розвитку не тільки понятійно-категоріального апарату теорії соціального управління й соціологічної науки в цілому, але й у контексті боротьби з вищеперерахованими явищами сучасного суспільного життя, оскільки всі вони передбачають негативне ставлення до конкретних об'єктів (Скулкіна, 2013, с. 304). Для більш методологічно обґрунтованого та методично виваженого аналізу явища ксенофобії необхідно здійснити концептуалізацію зазначених понять та розмежувати кожен з цих дефініцій. Їхній аналіз доцільно проводити з погляд зіткнення, взаємозв'язку та розбіжності з поняттям «ксенофобія».

Ще одним проявом ксенофобії є сегрегація, яка полягає в різних формах відокремлення якої-небудь групи населення за расовою чи етнічною ознакою; це одна з форм расової дискримінації (Ковальова, 2005, с. 583). Саме ознака ізолюваності, яка притаманна сегрегації, характеризує її складову частину ксенофобії. Натомість Н. В. Паніна (2009) зазначила, що такий тип ізолюваності притаманний індивідам, «що не бажають бачити представників інших національностей в якості громадян своєї країни, прихованою формою ксенофобії, або схильністю до ксенофобії» (с. 28).

Також близьким за соціально-економічною сутністю до ксенофобії є поняття расизму. Расизм – це теорія про уявну нижчість одних рас щодо інших, яка спирається на твердження про неоднакову біологічну, суспільну, інтелектуальну вартість людських рас (Івченко, 2006, с. 562); людиноненависницька концепція про споконвічний поділ людства на вищі та нижчі раси, з яких перші нібито є творцями цивілізації і покликані до панування,

а другі духовно неповноцінні і здатні лише бути об'єктом експлуатації (Ковальова, 2005, с. 517).

Таким чином, розглянуті соціологічні категорії мають достатньо спільних рис та ознак, що дає підґрунтя стверджувати – це все є яскравим проявом ксенофобії із своїми характерними рисами. Близькість досліджуваних понять відображається через визначальні властивості – вороже, агресивне ставлення до конкретного об'єкта соціокультурного середовища, який сприймається як чужий, інакший.

Ксенофобія виникла одночасно з першими ознаками створення суспільства й становлення категорії «людство» в тому вигляді, в якому воно існує сьогодні. В її основі лежить протиставлення «ми – вони», яке сприяє стереотипізації, тобто утворює в сучасному суспільстві спрощені, часто не співставні з дійсністю, емоційно забарвлені образи індивідів чи їхніх угруповань.

Сутність ксенофобії за словниковим визначенням передбачає хворобливий нав'язливий страх перед незнайомими обличчями (медичний аспект), або ненависть, нетерпимість до будь-чого чужого, незнайомого, іноземного (соціологічний аспект) (Требін, 2015 с. 374).

Важливим підґрунтям для дослідження цієї проблематики є праці класика соціологічної науки Е. Дюркгейма, головна ідея якого полягала в тому, що суспільство має бути засноване на солідарності та толерантності людей (1998, с. 196). Він стверджував, що суспільство стає хворим, коли соціальна солідарність слабшає (1995, с. 68).

Дослідження загальносуспільних проблем мають своє місце і у працях Г. Зіммеля, який стверджував, що суспільство варто розглядати як процес: суспільство безперервно породжується взаємодією; індивіди з'єднуються в суспільство (Скулкіна, 2013, с. 305). Таким чином, на його думку, у «здоровому» суспільстві не може виникати ксенофобії та нетерпимості.

Т. Адорно (2001) у праці «Дослідження авторитарної особистості» (с. 68-69) зазначив, що «нетерпимість є елементом авторитарної системи, яка пригнічує особистість і змушує людей шукати якийсь об'єкт для виміщення образ на

ньому», що, зі свого боку, є очевидним проявом ксенофобії та відсутності толерантності в суспільстві. А відомий соціальний психолог Е. Фромм (1998) у праці «Анатомія людської деструктивності» (с. 364) звернув увагу на те, що все чуже викликає не лише цікавість, а й провокує підозру, заперечення, страх, адже потребує нетипових рішень.

Спираючись на дослідження попередників, М. В. Кроз і Н. А. Ратінова (2015) визначають ксенофобію як «негативне, емоційно насичене ірраціональне за своєю природою (але приховане під псевдораціональним обґрунтуванням) відношення суб'єкта до певної людської спільноти та її окремим представникам – «чужинцям», «інакшим», «не нашим» (с. 4).

Натомість О. О. Леонтьєв (2013) пояснює ксенофобію, як «соціально-психологічне явище, при якому образ ворога значною мірою створюється уявою» (с. 7).

Відповідно до трактування Ф. С. Бацевича у «Словнику термінів міжкультурної комунікації» ксенофобія розглядається як «різке несприйняття особою чи національною лінгвокультурною спільнотою чужої культури, мови, поведінки, манери спілкування тощо. На рівні державної політики може виявлятися як дискримінація за національно-культурними ознаками» (Бацевич, 2007).

В. Паніотто (2008), український соціолог, доктор філософських наук, генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології, також приділяє значну увагу вивченню окресленої проблематики. Дослідник стверджує, що існує пряма залежність між антисемітизмом та ксенофобією, оскільки антисемітизм є одним із виявів ксенофобії як упередження стосовно чужих (с. 202). Такої думки дотримується і О. Муравйов (2014), зазначаючи, що в антисемітизмі, як і расизмі, «наявні елементи ксенофобії, але все ж вони відрізняються як загальне, родове поняття (ненависть до чужинців) і конкретний його прояв (ненависть до конкретних чужаків) зі своїми особливостями» (с. 280).

Дещо інакше пояснює сутність ксенофобії Д. Кобзін, який досліджує зміст поняття через його поділ на окремі рівні. Його теорія включає такі рівні, як

ментальний (специфіка функціонування свідомості), вербальний (прояви ворожості та агресії у висловлюваннях), поведінковий (демонстрація негативного ставлення до «чужих» на рівні конкретних дій) (Кобзін, Шейко, Мартиненко, Белоусов, 2010, с. 31).

Таким чином, на основі проведеного аналізу сутності поняття ксенофобії, а також схожих за своєю природою явищ можна стверджувати, що ксенофобія – це суспільне явище, основними суб'єктами якого виступають представники етносів та національностей, а також національні спільноти, етноси, які були асимільовані в націю, але не є елементами її основи, тобто не належать до громадян, а також відділяються певними візуальними чи світоглядними відмінностями, суперечностями поглядів або способом життя.

У сучасному суспільстві все більшого значення набуває ідея того, що ксенофобія, як ворожнече ставлення до будь-кого чужого, являє собою найбільш узагальнене соціологічне явище, що підтверджується взаємозв'язком та співставленням розглянутих дефініцій. Всі досліджувані поняття описують ксенофобійні прояви щодо конкретних об'єктів: наприклад, расова дискримінація в порівнянні з ксенофобією складають суміжні взаємодоповнюючі поняття, однак завдяки спрямованості дискримінації саме на расові відмінності, вона постає окремим проявом ксенофобії (за об'єктом негативного відношення) (Скулкіна, 2013, с. 307); своєю чергою, досліджуючи ксенофобію через вивчення характеристик сегрегації можна дійти висновку, що остання може виступати одним з ймовірних варіантів вираження ворожості до певної національної чи етнічної групи (Скулкіна, 2013, с. 306); під час порівняння ксенофобії з расизмом прослідковується залежність загального та часткового, тобто ці поняття доповнюють одне одного та мають симбіотичний характер, за рахунок наявності ідеї вищості, виключності, панування однієї нації над іншою (Скулкіна, 2013, с.307).

Отже, ксенофобія виникає через заборони, негативні настанови й поширені в сучасному соціумі стереотипи. Це явище, перш за все, має не індивідуальний, а груповий характер. А тому слід пам'ятати про толерантність, яка є невід'ємною

вимогою на шляху збереження гармонії в соціальному та громадському житті, а також ключовою передумовою розбудови успішного суспільства та державності.

1.2. Соціально-психологічні причини явища ксенофобії

В умовах сьогодення прослідковується стала тенденція до збільшення чисельності іноземців, що проживають на території України. А тому, сам факт проживання іноземців за межами своєї держави в середовищі інших етносів створює серйозні передумови до виникнення проблем взаємодії з місцевим населенням чи національними меншинами. І коли погіршується соціально-політична, демографічна, соціокультурна або економічна ситуація, конфлікт має всі причини для загострення та стрімкого розвитку, а також відбуваються певні зміни у суспільстві, що викликають загострення проблеми ксенофобних настроїв населення по відношенню до інших культур, що в умовах загостреної конкуренції можна охарактеризувати як боротьбу за життєвий простір. Таким чином, причина підвищення рівня ксенофобних проявів у суспільстві може мати різноманітний характер походження.

Перш за все, доцільно звернутись до рівнів прояву ксенофобії, оскільки кожен з них характеризується різними аспектами виникнення досліджуваного явища. На сучасному етапі наукового аналізу було доведено, що ксенофобні прояви виникають на індивідуальному, соціально-психологічному та загальносуспільному рівнях.

Розглядаючи ксенофобію як соціально-психологічне явище, можна стверджувати, що основними чинниками, які провокують розвиток феномену ксенофобії, перш за все, є соціокультурна модифікація свідомості сучасного суспільства. Така модифікація характеризується наступними особливостями (Бакальчук, 2009, с. 118-120):

- розвиток понятійного мислення, яке допомагає сприймати широке коло явищ, розвиток альтернативного мислення;
- наявність чіткого уявлення про власні орієнтири, життєві цілі;

– розвитку етнічної свідомості молоді, опрацювання інформації щодо етнічної проблематики в різні історичні періоди та організація заходів творчого характеру з метою вивчення етнічної картини світу та розширення світогляду нового покоління.

А психологічно-емоційні особливості індивіда та умови його виховання і соціалізації; етнічна упередженість, що формується у ранньому дитинстві в процесі виховання та взаємодії із соціальним середовищем можуть стати причинами прояву ксенофобії на індивідуальному рівні (Кроз та ін., 2015, с. 31), інтолерантність, виникнення якої відбувається на основі усвідомлення відмінностей іншої людини; низький рівень освіти, самовиховання та саморозвитку, вузький кругозір або викривлене світосприйняття (Скулкіна, 2014, с. 194-195); різниця поглядів щодо окремих подій та явищ, їх сприйняття (що переважно спричинено різницею у віці поколінь і виникає у зрілому чи похилому віці індивіда). відсутність досвіду, знання, інформації (повної, об'єктивної) щодо окремих етносів, культур та релігій (Султанова, 2010, с. 149).

Тим не менше, навіть такі трансформації суспільного та громадського життя не здатні зменшити рівень ксенофобних проявів, а тому серед основних причин розвитку цього явища на соціально-психологічному та загально-суспільному рівнях є такими, що орієнтуються на соціальне домінування або відчуття соціальної ізоляції (Скулкіна, 2014, с. 196). Крім того, може впливати соціально-економічна і політична нестабільність в країні, або високий рівень міграції, що тягне за собою етнічну упередженість та етноцентризм, як специфічний прояв світогляду, «за якого своє середовище життя та етногрупа виявляються в центрі, а всі інші порівнюються з нею або оцінюються з посиланнями на неї» (Пошетун та ін., 2010, с. 149).

У межах сучасних підходів щодо визначення причин виникнення ксенофобних проявів зарубіжні та вітчизняні науковці використовують не тільки багаторівневу структуру дослідження, але й горизонтальний аналіз, суть якого полягає у вивченні причин розвитку ксенофобії на загальнодержавному рівні залежно від різних передумов загострення досліджуваного явища.

Відповідно до такого підходу, основні причини ксенофобії в українському суспільстві можна поділити на політико-правові, інституційні, економічні та соціально-демографічні.

Таким чином, природа походження проявів ксенофобії в суспільстві є дуже різноманітною, причинами можуть стати будь-які трансформації в суспільному житті країни або ж світового простору загалом. На шляху мінімізації ксенофобії в межах українського соціуму першочерговим завданням має стати створення таких умов для життя населення, які б унеможливили розвиток ксенофобії, знизили ризики виникнення будь-яких причин чи передумов для поширення проявів цього явища. Щодо ролі держави, то слід пам'ятати, що правова та соціально «здорова» країна повинна миттєво реагувати на будь-які ксенофобні прояви та протидіяти їхньому розповсюдженню. Зі свого боку соціально-свідомі громадяни зобов'язані сприяти цьому.

1.3. Правовий аспект врегулювання ксенофобних настроїв в Україні та основні шляхи протидії

Об'єктивно та всебічно досліджуючи явище ксенофобії, причини його виникнення, активний розвиток в українському суспільстві, як сфери не лише чуттєвої до факторів зовнішнього впливу, а й ідеологічно та історично оформленої, можна узагальнити, що ксенофобія – це відображення низького рівня толерантності в суспільстві. Такий тип організації суспільства є яскравим свідченням ставлення до інших культур як до чогось, що являється абсолютно невідомим та важко зрозумілими і саме тому сприймається вороже, при цьому головними передумовами виникнення ксенофобних проявів у соціумі є лише страх перед представниками інших етносів чи груп людей.

Соціально-психологічні джерела виникнення ксенофобії – це сукупність внутрішніх рушійних чинників або узагальнених поглядів індивіда, які мають вирішальний вплив на формування поглядів щодо расових відмінностей, ставлення до інших культур та етносів у сучасному суспільстві. Ці джерела спонукають до створення соціальної напруженості, що з плином часу призводить

до загострення конфлікту й унеможливлює його припинення (Прібиткова, 2016, с. 89).

Детальний аналіз явища ксенофобії та інших проявів нетерпимості почали проводити порівняно нещодавно, основними передумовами таких досліджень стали події минулого століття, коли суспільство було переповнене нетерпимістю та насильством, безпрецедентними за своїми масштабами чи формами реалізації. В результаті було встановлено, що основними соціально-психологічними джерелами ксенофобії є особистісні стани, які проявляються через відчуття незахищеності та негативну енергію. Іншими джерелами ксенофобної поведінки можуть бути такі фактори як: незадоволення своїм фінансовим положенням конкретної спільноти, що проявляється у вигляді високого рівня безробіття чи низького рівня оплати праці, масштабної бідності, можливо значне майнове розшарування населення або інфляційні процеси. Іншим джерелом може бути відчуття загрози культурної дифузії, яке тягне за собою генерацію конфліктної ситуації суспільно-психологічної природи. Одним з найбільш рушійних соціально-психологічних джерел є порушення взаємовідносин у початковому інституті нашого життя – сім'ї. Дисфункції інститутів сім'ї та освіти у процесі виховання високих моральних якостей індивіду та утвердження духу толерантності призводять до невиправданої агресії.

Можна зробити висновок, що під впливом низки економічних, соціально-демографічних і політичних факторів рівень етнічної упередженості в українських реаліях суспільного життя загострюється та має стабільну тенденцію до зростання. Тому слід сконцентрувати увагу на соціально-психологічних джерелах виникнення таких тенденцій та мінімізувати можливості їхнього впливу на свідомість громадян. Подальше загострення сталої динаміки ксенофобії формує безперервний потік ризиків погіршення соціально-політичного життя країни, що на тлі євроінтеграційних процесів та протистояння зовнішній агресії здатні набути рівня загроз загальнонаціональній безпеці й стати основою для застосування маніпулятивних методів розладу суспільного життя держави злочинно-політичного характеру.

Згідно з традиційними підходами, національну безпеку країни визначають як «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» (Кресіна, Стойко, 2015, с. 435). Досліджуючи національну безпеку в етнополітичному контексті, доцільно її розглядати як багатовекторну та багатофункціональну систему, в якій безперервно відбуваються процеси взаємодії й боротьби важливих інтересів для індивідів, соціуму та держави, яка виступає в ролі головного регулятора.

У питанні етнополітичної безпеки погляди науковців варіюються щодо пріоритетності об'єктів безпеки, але найбільш доцільніша є думка А. Колодія та В. Копейчикова (2014), які стверджують, що у сфері етнополітичної безпеки держави ключове значення займають інтереси особи над інтересами інших об'єктів (с. 226).

В основу теоретико-методологічних підходів дослідження етнополітичної безпеки країни покладені принципи толерантності й гуманізму, які передбачають безперервний захист, безпечне існування та розвиток етносу. Однак сучасні світові тенденції характеризуються майже повною відсутністю моноетнічних держав, що є першою та головною передумовою створення загроз для розвитку явища ксенофобії. Політика держави має бути спрямована на мінімізацію конфліктів всередині своєї країни, а необхідність підтримувати міжетнічну згоду набуває все більшої значущості в сьогоденних умовах життя. Сучасна етнічна політика сприяє появі нових стандартів її реалізації, першочерговими цілями стають толерантність у суспільстві та збереження цінності різноманіття поглядів, культур, етносів, мов тощо.

До найбільш характерних для України ключових факторів руйнування етнополітичної структури та порушення етнополітичної безпеки в контексті дослідження передумов виникнення та розвитку ксенофобії слід віднести наступні аспекти:

- Стихійність процесу становлення української політичної нації, що породжує відсутність загальнонаціонального консенсусу щодо шляхів розвитку держави;

- Порухення структури «етнокультурного поділу праці» та «етнокультурного підприємництва», що створює диспропорції в економічному розвитку регіонів та загострює сепаратистські та ксенофобні прояви;
- Незадовільний рівень реального міжетнічного порозуміння, поваги, толерантності і культури співіснування різних етносів, що спонукає до штучного загострення міжетнічної ворожнечі на політичному рівні;
- Відсутність політики захисту та адаптації в українське суспільство представників різних соціальних груп: етнічні групи з відмінними від більшості населення соціокультурними стандартами, біженці та ін. (Кривицька, 2015, с. 46-47; Горбатенко, Шемшученко, Кресіна, Стойко, 2015, с. 55)

В. Логвинчук (2011) підкреслює, що «...толерантна поведінка набула в певний момент навіть більшої значимості, ніж категорія єдності спільноти, оскільки невизнання повною мірою представників інших культур набагато більше загрожувало цій єдності» (с. 97).

Отже, в умовах сьогодення боротьба з ксенофобією набуває ще більшого значення в контексті збереження кількості етнічних груп та створення комфортних умов для проживання кожної з них, збереження самобутності та традицій українського народу, збереження та розвитку української культури. Ксенофобія є рушійним чинником в процесах, які супроводжуються складнощами входження різних етнічних меншин до культурного та соціального життя в контексті української громади.

Конституція України визначає ключовими пріоритетами розвиток соціальної та правової держави, яка ґрунтується на забезпеченні гарантій в межах її території щодо прав та свобод людини й громадянина незалежно від національності, раси, культурно-духовних цінностей чи відношення до релігії. Відповідно до цього потреба у нормотворчій і правозахисній діяльності в державі стала більш актуальною, особливо в контексті протидії різноманітним формам нетолерантного ставлення – у тому числі й запобігання кримінально-правовими

засобами найбільш небезпечним, злочинним проявам нетолерантності, особливо злочинам на фоні проявів ксенофобії, що вчиняються з мотивів нетерпимості за національною, релігійною чи расовою ознакою.

Як відображає практика протидії проявам нетерпимості, найефективнішим шляхом є притягнення до кримінальної відповідальності. Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) (ВРУ, 2001) встановлює наступне: особи, що підозрюються у скоєнні злочину, підставою для чого є етнічна упередженість та ксенофобні настрої, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, що ґрунтуються на статтях 161 та 67, відповідно (Таблиця 1.2.).

Таким чином, українське законодавство містить достатньо жорсткі міри покарання за злочини на ґрунті ненависті. Але слід зазначити, що до сьогодні ККУ не встановлює відповідальності за розпалювання ненависті на основі гомофобії. Оскільки результативність боротьби зі соціальною ксенофобією є достатньо низькою, було б доцільно розширити законодавчу базу та прийняти додаткові документи, насамперед це стосується розгляду та прийняття анти дискримінаційного закону, а також спеціальних положень щодо злочинів, вчинених на ґрунті расової нетерпимості, які на сьогодні існують у правовій практиці, але застосовуються рідко через їх неоднозначність та неопрацьованість. Крім того, великою прогалиною в чинному законодавстві є повна відсутність положень, які б передбачали відповідальність не лише фізичних осіб, а й юридичних за вищенаведені правопорушення.

Таблиця 1.2.

Кримінальна відповідальність за прояви ксенофобних настроїв

Стаття	Характеристика злочинних дій	Покарання
Стаття 161	Злочином визнаються умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також обмеження прав або встановлення привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.	Штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.
	Злочином визнаються ті ж самі дії, що перераховані вище (п. 1, ст. 161 ККУ), але поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою.	Штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.
	Злочином визнаються дії, перераховані вище (п.1 ст. 161, п. 2 ст. 161 ККУ), які були вчинені організованою групою осіб або спричинили тяжкі наслідки	Караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.
Стаття 67	Стаття 67 визначає вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності як обставину, що обтяжує покарання.	-

Таблиця складена за даними Кримінального кодексу України (ВРУ, 2001).

Не менш важливого значення на шляху боротьби з ксенофобією за останні роки набули певні ініціативи та проекти. Їхнє загальнонаціональне значення, перш за все, полягає в попередженні та подоланні нетолерантного ставлення, зважаючи на проблему поширення ксенофобних проявів в сучасних українських реаліях.

Найбільш характерним прикладом в сучасних умовах протидії ксенофобії Гринчак (2018) виділяє:

«Міжнародна громадська організація «Міжнародний рух: Міжнародна Амністія в Україні» – складова всесвітнього руху Amnesty International, діяльність якого спрямована на неупереджений захист та утвердження прав людини в усьому світі. Дана організація має на меті надати абсолютно всім людям доступ до вільного забезпечення усіма правами, що проголошені у Загальній декларації прав людини, та інших міжнародних документах» (с. 144-145).

Ще одна громадська організація, яка має не менш позитивний вплив на подолання ксенофобії в суспільстві, є «Ініціатива розмаїття», що діє з 2007 року ні – сукупність співпрацюючих організацій, зацікавлених у поширенні ідей протидії різноманітним формам прояву нетерпимості, включаючи ксенофобію (Гринчак, 2018, с. 146). «Ініціатива розмаїття» з 2007 року та до сьогодні виступає на захист людської гідності та добробут мігрантів, біженців, етнічних груп і нетрадиційних меншин, що співіснують в межах України.

Таким чином, основними шляхами протидії ксенофобії в Україні мають бути такі: створити загальнонаціональну платформу для громадянського суспільства з метою налагодження зв'язків етнічних та соціальних груп між собою та з представниками уряду; вдосконалити та допрацювати національне законодавство у сфері протидії расизму, боротьби з ксенофобією та проявами нетолерантності; надавати регулярну підтримку діяльності уряду з боку міжнародних організацій щодо пропагування культурно-духовного розвитку різних прошарків населення; збирати та розповсюджувати перевірену, стандартизовану статистику щодо злочинів, скоєних на расовому, релігійному чи етнічному підґрунті.

Насамперед законодавча база та правові зобов'язання – це важливий напрям протидії проблемам злочинів з ксенофобними проявами, але тільки в поєднанні з іншими заходами боротьби можливо створення умов, які сприятимуть до зміни ставлення щодо досліджуваного явища у свідомості населення.

Нормативне забезпечення та правові зобов'язання щодо боротьби з ксенофобією складаються з міжнародних документів та внутрішніх законів. Станом на сьогоднішній день Україна є в складі країн-учасників, що мають легітимність в таких міжнародних документах, що займаються протидією ксенофобії, дискримінації у всіх її проявах, а також захисту прав індивіда, як Загальна декларація прав людини, що була застосована Генеральною Асамблеєю ООН і являється виявленням прав і свобод, які надаються всім людям світового простору. Ці документи є основоположними в забезпеченні захисту різноманітних етносів на території України з моменту їх ратифікації (Кобзін та ін., 2008, с. 9-10). Дані документи були ратифіковані Україною і є базовими в структурі міжнародних нормативно правових зобов'язань. Крім того, протягом останнього п'ятдесятиліття Україною було ратифіковано також й інші документи, які регулюють питання захисту національних меншин, різних етносів, встановлюють заборони щодо проявів ксенофобії, расизму, расової дискримінації, порушення прав та свобод окремих релігій та інші не менш важливі питання. Таким чином, до міжнародних правових зобов'язань можна віднести:

Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, культурні та соціальні права (1966 р.), Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (1948 р.), Декларація ЮНЕСКО про раси та расові заборони (1978 р.), Рамкова конвенцію Ради Європи про захист національних меншин (1995 р.), Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 4/03 (2003 р.), Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 4/03 (2003 р.) (Кобзін та ін., 2008, с. 10-15)

На особливу увагу заслуговує Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 4/03, яке безпосередньо стосувалось проблем ксенофобії у сучасних умовах міжнародної інтеграції. Цей документ достатньо чітко окреслює загальну стратегію дій, яка має здійснюватись Україною в цьому напрямі: «... боротися із дискримінацією, в тому числі з усіма проявами расизму, шовінізму, ксенофобії, антисемітизму та

насильницького екстремізму в країнах-учасниках ОБСЄ» (п. 8); «... продовжувати виступати з публічним засудженням акти насильства, вчинених на ґрунті дискримінації та нетерпимості»; «... збирати статистичну інформацію про злочини, вчинені на ґрунті ненависті, включаючи форми войовничих проявів расизму, ксенофобії, дискримінації та антисемітизму» (п. 6) (Кобзін та ін., 2008, с. 17).

Щодо вітчизняного законодавства у сфері боротьби з проявами ксенофобії, то Україна стрімко розвиває цей напрям, орієнтуючись на провідні країни світу. Проблемним залишається лише раціональність та доцільність його застосування в окремих ситуаціях та реаліях сьогодення. До вітчизняних нормативних документів, що регулюють окреслену проблематику слід віднести: Конституція України, Кримінальний кодекс України (2001 р.), Кримінальний процесуальний кодекс України (2012 р.), Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р.), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (2011 р.) (Кобзін та ін., 2008, с. 15-19).

На особливу увагу заслуговує Закон України «Про друковані засоби масової інформації» (Верховна Рада України, 1992), який безпосередньо не впливає на рівень ксенофобії в країні, але створює заборони щодо пропаганди війни, насильства, жорстокості та розпалювання міжнаціональної або релігійної ворожнечі (Гринчак, 2018, с. 155).

Не менш важливе значення у правових зобов'язаннях України щодо боротьби з ксенофобією мають не лише нормативні та законодавчі документи, а й державні інституції, обов'язками яких є їх правомірне та раціональне застосування на практиці. Держава має вагоме значення у послідовному втіленні вимог міжнародних організацій щодо покращення соціального становища, захисту прав людини й особливо запобігання злочинів на ґрунті нетерпимості та низького рівня толерантності. Цьому процесу має сприяти модернізація міністерського апарату, в умовах сьогодення більшість обов'язків має бути покладена на молоде покоління, яке краще орієнтується в сучасних суспільних

відносинах, тенденціях щодо їх зміни. Не менш важливим фактором є рівень обізнаності молоді, оскільки все частіше саме ця верства населення володіє ґрунтовними знаннями іноземних мов, є впевненими користувачами мережі Інтернет та характеризується іншими перевагами, які підтверджують рівень їх компетенції (Гринчак, 2018, с. 155). Таким чином, українське законодавство містить широкі можливості покарання за злочини на ґрунті ненависті. Проблематичним залишається лише організаційна структура інституційного апарату цієї галузі та раціональність застосування законодавчої бази щодо проявів ксенофобії.

1.4. Методи визначення рівня ксенофобії: вітчизняний та зарубіжний досвід

З метою визначення стану й тенденцій розвитку міжнаціональних установок населення, дослідження схильностей до ксенофобних проявів можуть бути використані різноманітні методики. Вітчизняна практика вимірювання рівня ксенофобії полягає у застосуванні шкали соціальної дистанції Богардуса як найбільш застосовуваний зарубіжний та вітчизняний метод виявлення ксенофобії у суспільстві.

Загальна характеристика визначення рівня ксенофобії наведена в таблиці 1.1.:

Таблиця 1.1.

Вітчизняні методи визначення рівня ксенофобії

Метод	Характеристика
Опитувальник для виявлення ступеня вираженості ксенофобних установок (О. Гуріна)	Методика дає можливість встановити, якою мірою ставлення до представників «чужих» груп є стереотипізованим та якою мірою особистість проявляє упереджене ставлення до них, як сильно вона схильна до накладання стереотипів і «загальносуспільних маркерів». Таким чином, «визначається схильність людини до побудови конструктивного, емоційно нейтрального чи деструктивного типу взаємодії з представниками спільнот», (с.66) етнічних груп чи інших угруповань, до яких індивід себе не відносить. Розглянутий опитувальник складається з 20 висловлювань, які дають можливість виявити ставлення стосовно «інших» чи «чужих». В методиці під «іншими» та «чужими» автор представляє іноземців та мігрантів.

Методика виявлення схильності до ксенофобії (О. Юрасова)	Методика полягає як у визначенні тенденцій ксенофобних проявів, так і у вираженні та дослідженні форм ксенофобії, що проявляються на поведінковому рівні суспільства. Таким чином, ця методика діагностує особливості суто поведінкового компонента та шляхів прояву ксенофобії в людині. В основу методики покладено опитувальник, який містить 9 запитань, що виражають ставлення до інших національностей.
Шкала етнонаціональних установок (О. Хухлаєв, І. Кузнецов, Н. Ткаченко)	В основу методики покладена думка, спрямована на вивчення уявлень чи переконань «стосовно іншої національності як абстрактної категорії; як властивості носія установки; втілення установки в міжособистісному просторі; національності, що об'єктивована в людях іншої етнічної групи» (с. 66). Методика базується на використанні таких шкал: націоналістичні установки (рівень несприйняття осіб інших етнічних груп).
Експрес опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова)	Методика спрямована на визначення загального рівня толерантності у суспільстві як невід'ємної риси характеру окремого індивіда, а також етнічну та соціальну толерантність кожного з них. Твердження, що використовуються у методиці, дають можливість вивчити ставлення до різного роду меншин, соціальних груп (наприклад, психічно хворих людей чи жебраків). Основні комунікативні установки методики полягають у розвитку поваги до чужих переконань, почуттів чи відношень, здатність сприймати точку зору іншого. Крім того, методика спрямована на вивчення проявів етнічної толерантності чи інтолерантності та ступінь культурної дистанції.

Таблиця складена за даними: (Борейчук, 2018, с. 65-67).

На особливу увагу заслуговує шкала соціальної дистанції Богардуса, яка має широке застосування у зарубіжній практиці визначення рівня ксенофобії. Шкала Богардуса дає можливість вивчити ступінь соціальної дистанції між окремими індивідами в цілому та представниками різних етнічних груп. Таким чином, є можливим виміряти відчуженість та відсутність соціальної дистанції до етнічних меншин. При цьому оцінюється міра соціально-психологічного прийняття людьми один одного та дистанція, пов'язана з національною приналежністю та соціальними ознаками (вік, стать, релігія тощо). В основу визначення рівня ксенофобії шляхом застосування шкали Богардуса покладено думку, що поведінка людини не є повністю «за» чи «проти» представника іншої соціальної групи, вона, скоріш, полягає у реалізації певної функції соціальної ситуації, в якій виражається сприятливе чи несприятливе ставлення респондента до об'єкта (Горбачик, 2015, с. 19).

Слід звернути увагу, що розглянута методика Богардуса розроблялася й використовується у Сполучених Штатах Америки, а тому вона орієнтована на

застосування саме в цій країні. Використання цієї методики в інших країнах вимагає певної адаптації. Накопичений в результаті багаторазових досліджень досвід демонструє високу валідність та надійність шкали.

В Україні шкала Богардуса є найбільш застосованою методикою визначення рівня ксенофобії. Її адаптацією займалась Н. В. Паніна, в реаліях сьогодення шкала характеризується найвищою точністю з усіх вищенаведених методів оцінки рівня ксенофобії. Дослідниця передбачила вимоги для ширшого трактування даних та виділила такі напрями дослідження, як відкритість (толерантність), національна відособленість, національна ізолюваність, ксенофобія. Отже, ксенофобія за цією методикою розглядається як найбільш різка форма соціальної нетерпимості (Борейчук, 2018, с. 65-67).

Станом на сьогодні, Київський міжнародний інститут соціології (далі – КМІС) застосовує виключно шкалу Богардуса в адаптації Н. В. Паніної, що пояснюється найвищою ефективністю та точністю результатів. Але попри всі переваги її використання, існують певні недоліки та обмеження. Їхня характеристика буде наведена нижче:

- Неможливість об'єктивно відобразити ставлення індивіда до представників інших етнічних груп (тобто, якщо респондент відповідає, що готовий бачити представника певної етнічної групи в ролі члена своєї сім'ї, то, відповідно за методикою, він готовий буде обрати його і як друга, і як сусіда, і як громадянина своєї країни).
- Відособленість, за шкалою, адаптованою Н. В. Паніною, відображає бажання респондента в ізоляції окремих етнічних груп та наявності ознак латентної ксенофобії. Але таке трактування результатів є недостатньо об'єктивним, оскільки відособленість може вказувати на психологічно-емоційні особливості респондента або особисті події, які формують його думку.
- Низька об'єктивність суджень щодо ознак ксенофобії та відособленості респондента, оскільки не відбувається врахування так званої «нейтральної думки». Доведення наявності ксенофобних проявів з боку респондента

можливе лише за умови співставлення результаті дослідження з іншими показниками, що, зазвичай є важкодоступним в умовах динамічних змін суспільного життя.

Таким чином, на основі аналізу існуючих підходів визначення рівня ксенофобії та їх недоліків можна стверджувати, що попри на всі переваги, зручність та точність визначення рівня ксенофобії шляхом застосування шкали соціальної дистанції Богардуса (в адаптації Н. В. Паніної), на мою думку, існує головне обмеження – низький рівень об'єктивності, пов'язаний з мінливістю суспільства та формою тверджень, які застосовують в межах методики.

Якщо ж казати про дослідження рівня ксенофобії в Україні, то не менш важливе значення має Звіт про дотримання прав людини в Україні (Державний Департамент США, 2019), який щорічно готує Бюро з питань демократії, прав людини і трудових відносин. Організація встановила, що протягом 2019 року українська влада відкрила два кримінальні провадження відповідно до законів про расові, національні чи релігійні правопорушення. Крім того, цього ж року надходили численні повідомлення про соціальне насильство проти ромів, які були скоєні українськими відомими членами екстремістських націоналістичних ксенофобських груп. При цьому, що привертає значну увагу з боку міжнародних правозахисних організацій, в деяких випадках поліція відмовлялася втручатись, щоб зупинити насильство. Тому за проханням спеціальних доповідачів ООН було оприлюднено заяву, в якій владу закликали вжити невідкладних заходів для припинення «того, що насправді є систематичним переслідуванням» ромської етнічної групи в країні (Державний Департамент США, 2019, с. 47).

Важливого значення набувають ті факти, які не оприлюднюють українські соціологічні інституції на чолі з державною виконавчою владою. Наприклад, протягом 2019 року Бюро з питань демократії, прав людини і трудових відносин встановило, що роми продовжували систематично зазнавати дискримінації не лише з боку суспільства, а й з боку української влади. Це відображалось у вигляді суттєвих перешкод в доступі до освіти середньої чи вищої, медичного обслуговування та стаціонарного лікування, соціальних послуг і навіть

працевлаштування. Як стверджує ромська жіноча фундація «Чіріклі», місцеві та державні органи влади створили ряд перешкод, які пов'язані із значними труднощами видачі ромам національних документів, що посвідчують особу. Влада у 2019 році продовжувала перешкоджати доступу до освіти особам, які не мали документів, і відділяла ромських дітей у спеціальні школи або класи поганої якості (Державний Департамент США, 2019, с. 48).

За даними Звіту, характерною для України залишається ксенофобія на ґрунті сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності. Це пов'язано, в першу чергу, з частими випадками насильства проти осіб ЛГБТІ. При цьому українська влада рідко розслідувала ці випадки належним чином і не притягала порушників до відповідальності. Правоохоронні органи пояснили, що збільшення кількості нападів пов'язано із зростанням активності націоналістичних ненависницьких груп.

Таким чином, українське суспільство все ще характеризується достатньо високим рівнем ксенофобних настроїв, а також небажанням достатньо вагомої частини суспільства боротьби з проявами дискримінації і нетерпимості. Такі характеристики притаманні країнам з низьким рівнем соціальної толерантності, культури та правовим захистом. Сучасна влада повинна мати чіткий курс в напрямі протидії цьому явищу та не переставати створювати належні умови для співжиття різних етнічних та соціальних груп всередині одної країни.

РОЗДІЛ 2.

РІВЕНЬ ДИНАМІКИ КСЕНОФОБНИХ НАСТРОЇВ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД 2009-2019 В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СОЦІАЛЬНО- ДЕМОГРАФІЧНИХ ПОКАЗИНИКІВ

2.1. Методологія дослідження динаміки рівня ксенофобних настроїв

Для аналізу у даній роботі було застосована низка методів. Перший метод – це t-тест. Він застосовується в даній роботі для порівняння середніх значень. У цій роботі порівняння середніх між двома групами є дуже важливе, адже це дозволяє визначити чи впливає певний фактор на індекс ксенофобії чи соціальну дистанцію. Другий метод, якій теж пов'язаний з середніми значеннями – це дисперсійний аналіз. Цей метод необхідний для виявлення впливу категоріальної змінної, яка має більше ніж 2 значення, на залежну змінну, у нашому випадку це індекс ксенофобії. Третій метод, це кореляційний аналіз. У цьому дослідженні він застосовується для визначення сили, напрямку та значимості зв'язку між двома метричними змінними, у нашому випадку це індекс ксенофобії та вік. Останній метод, який був застосований – це лінійна регресія з дихотомічними змінними. За допомогою такої моделі можна спостерігати те, як змінюється індекс ксенофобії залежно від того який рівень освіти має людина. Тобто це метод дозволить дізнатися, де з'являються переломні моменти, які можуть негативно впливати на ставлення людини до етнічних груп.

Гіпотези дослідження:

- Індекс соціальної дистанції до етнічних груп західних країн у українців зменшився з 2009 до 2019 року.
- Індекс ксенофобії у українців зменшився з 2009 до 2019 року.
- Чим вищий рівень освіти людини, тим нижчий її/його рівень ксенофобії.
- Вік сильніше впливав на рівень ксенофобії у 2009 році, ніж у 2019.

- Стать не впливає на рівень ксенофобії
- Представники сільського населення є більш ксенофобними, ніж жителі міст.
- Фінансове становище сім'ї сильніше впливало на рівень ксенофобії у 2009 році, ніж у 2019.

Для дослідження динаміки рівня ксенофобних настроїв в Україні з 2009 по 2019 роки було використано масиви даних Омнібус зібрані Київським міжнародним інститутом соціології. У цій роботі використано дані 9 опитувань зазначеного часового проміжку, це обумовлено складністю доступу до масивів даних за 2011 та 2013 роки.

Масив даних за 2009 рік представлений опитуванням громадської думки проведеного у жовтні 2009 року методом особистого інтерв'ю. «Вибірки складається з 1997 респондентів, що мешкають у 111 населених пунктах усіх областей України за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років» (Думки та погляди населення України, 2009).

Масив даних за 2010 рік представлений опитуванням громадської думки проведеного у лютому 2010 року методом особистого інтерв'ю. «Вибірки складається з 2032 респондентів, що мешкають у 110 населених пунктах усіх областей України за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років» (Думки та погляди населення України, 2010).

Масив даних за 2012 рік представлений опитуванням громадської думки проведеного у листопаді 2012 року методом особистого інтерв'ю. «Вибірки складається з 2038 респондентів, що мешкають у 107 населених пунктах усіх областей України за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років» (Думки та погляди населення України, 2012).

Масив даних за 2013 рік представлений опитуванням громадської думки проведеного у листопаді 2013 року методом особистого інтерв'ю. «Вибірки складається з 2044 респондентів, що мешкають у 109 населених пунктах усіх

областей України за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років» (Думки та погляди населення України, 2013).

Масив даних за 2014 рік представлений опитуванням громадської думки проведеного у жовтні 2014 року методом особистого інтерв'ю. «Вибірки складається з 2025 респондентів, що мешкають у 110 населених пунктах усіх областей України (окрім Луганської області та АР Крим) за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років» (Думки та погляди населення України, 2014).

Масив даних за 2015 рік представлений опитуванням громадської думки проведеного у вересні 2015 року методом особистого інтерв'ю.

Вибірки складається з 2041 респондентів, що мешкають у 110 населених пунктах усіх областей України (окрім АР Крим) за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років. У Луганській області опитування проводилися тільки на територіях, що контролюється Україною, в Донецькій області на територіях, що підконтрольні Україні, та в Донецьку (який не є підконтрольним Україні) (Думки та погляди населення України, 2015).

Масив даних за 2016 рік представлений опитуванням громадської думки проведеного у вересні 2016 року методом особистого інтерв'ю.

Вибірки складається з 2040 респондентів, що мешкають у 110 населених пунктах усіх областей України (окрім АР Крим) за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років. У Луганській і Донецькій областях опитування проводилося тільки на території, що контролюється українською владою (Думки та погляди населення України, 2016).

Масив даних за 2017 рік представлений опитуванням громадської думки проведеного у травні 2017 року методом особистого інтерв'ю. «Вибірки складається з 2040 респондентів, що мешкають у 108 населених пунктах усіх областей України (окрім АР Крим) за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років. У Луганській та

Донецькій областях опитування проводилися тільки на територіях, що контролюються Україною» (Міжетнічні упередження в Україні, 2017).

Масив даних за 2018 рік представлений опитуванням громадської думки проведеного у вересні 2018 року методом особистого інтерв'ю. «Вибірки складається з 2026 респондентів, що мешкають у 109 населених пунктах усіх областей України (окрім АР Крим) за 4-х ступеневою стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років. У Луганській і Донецькій областях опитування проводилося тільки на території, що контролюється українською владою» (Міжетнічні упередження в Україні, 2018).

Масив даних за 2019 рік представлений опитуванням громадської думки проведеного у вересні 2019 року методом особистого інтерв'ю.

Вибірки складається з 2035 респондентів, що мешкають у 110 населених пунктах усіх областей України (окрім АР Крим) за 4-х ступеневою стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років. У Луганській і Донецькій областях опитування проводилося тільки на території, що контролюється українською владою» (Міжетнічні упередження в Україні, 2019).

Для подальших аналітик в цих масивах були обрані дані по низці змінних: соціальна дистанція, стать, вік, рівень освіти, фінансове становище сім'ї, тип населеного пункту, регіон проведення інтерв'ю. Після вибору зазначених змінних масиви були об'єднанні в один для аналізу динаміки ксенофобних настроїв та факторів, які впливають на рівень ксенофобії. Зі спільного масиву були вилучені дані по АР Криму. Це було зроблено для того, щоб у даних по кожному року була представлена однакова кількість регіонів. Також для оцінки динаміки ксенофобних настроїв був прорахований індекс соціальної дистанції для кожної етнічної групи (у цій роботі використані дані по 13 етнічним групам: американці, білоруси, євреї, канадці, африканці, німці, поляки, росіяни, румуни, російськомовні українці, україномовні українці, французи та роми). Цей показник дорівнює середньому арифметичному мінімальних соціальних дистанцій для кожного респондента для певної етнічної групи. Окрім цього, був

сформований індекс ксенофобії, який прораховується для кожного респондента, і дорівнює середньому арифметичному мінімальних соціальних дистанцій по кожній етнічній групі.

2.2. Динаміка індексу ксенофобії та соціальної дистанції 2009-2019 років

Таблиця 2.1.

Середнє соціальної дистанції по етнічним групам за 2009-2019 роками

Етнічна група	Роки спостережень									
	2009	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Американці	5,07	4,93	4,73	4,67	4,53	4,65	4,18	4,60	4,51	4,27
Білорусі	3,15	3,28	3,07	3,32	3,23	3,39	3,19	3,43	3,33	3,18
Євреї	4,36	4,30	4,21	4,29	4,10	4,38	3,98	4,29	4,44	4,07
Канадці	4,97	4,86	4,78	4,68	4,54	4,68	4,16	4,59	4,36	4,17
Африканці	5,56	5,48	5,60	5,25	5,07	5,42	5,09	5,27	5,43	5,20
Німці	4,87	4,83	4,75	4,60	4,52	4,58	4,14	4,53	4,48	4,31
Поляки	4,47	4,38	4,13	4,06	3,95	4,21	3,78	4,05	4,12	3,99
Росіяни	2,38	2,53	2,50	2,76	3,54	4,02	3,52	3,48	3,84	3,56
Румуни	4,97	4,90	4,80	4,64	4,35	4,98	4,56	4,74	4,84	4,70
Російськомовні українці	2,12	2,14	2,04	2,29	2,56	2,62	2,43	2,53	2,76	2,67
Україномовні українці	1,85	1,97	1,77	2,06	2,10	2,19	1,84	2,08	2,18	2,18
Французи	4,93	4,93	4,82	4,64	4,55	4,70	4,27	4,76	4,70	4,41
Роми	5,74	5,65	5,81	5,55	5,14	5,62	5,49	5,51	5,65	5,41
N	1997	2032	2038	2044	2025	2041	2040	2040	2026	2035

Якщо точково порівнювати зміну індексів соціальної дистанції до етнічних груп, значення цього індексу у 2009 та 2019 роках, то можна розділити етнічні групи на три категорії (Таблиця 2.1.). До першої відносяться ті етнічні групи у яких індекс соціальної дистанції зменшився: американці, євреї, канадці, африканці, німці, поляки, румуни, французи та роми. Значення t-критерія Стюдента для порівняння середніх для цих етнічних груп становлять: 12,9; 4,6; 13,4; 6,9; 9,6; 8,0; 4,7; 9,0; 6,2 відповідно. Ці значення t-критерія є більшими, ніж критичні значення для розподілу Стюдента, верхня межа яких становить 1,96 при

рівні свободи понад 1000 та $\alpha=0,025$, що означає, що з 95% ймовірністю відмінність не спровокована вибіркою.

Таблиця 2.2.

Порівняння індексів соціальної дистанції до етнічних груп 2009 та 2019 років

Етнічна група	t	знач.	df
Американці	12,9	0,00	3907
Білорусі	-0,6	0,57	3909
Євреї	4,6	0,00	3888
Канадці	13,4	0,00	3891
Африканці	6,9	0,00	3883
Німці	9,6	0,00	3897
Поляки	8,0	0,00	3882
Росіяни	-17,9	0,00	3911
Румуни	4,7	0,00	3860
Російськомовні українці	-9,5	0,00	3910
Україномовні українці	-6,5	0,00	3909
Французи	9,0	0,00	3893
Роми	6,2	0,00	3868

Що стосується інтерпретації цих значень, це означає, що значення індексу соціальної дистанції для цих етнічних груп у 2019 році є значущо нижчі, ніж у 2009. До другої категорії відносяться ті етнічні групи у яких індекс соціальної дистанції зменшився: росіяни, російськомовні українці та україномовні українці. Значення t-критерія Стюдента для порівняння середніх для цих етнічних груп становлять: -17,9; -9,5; -6,5 відповідно. Ці значення t-критерія є меншими, ніж критичні значення для розподілу Стюдента, нижня межа яких становить -1,96 при рівні свободи понад 1000 та $\alpha=0,025$, що означає, що з 95% ймовірністю відмінність не спровокована вибіркою. Що стосується інтерпретації цих значень, це означення індексу соціальної дистанції для даних етнічних груп у 2019 році є значущо вищі, ніж у 2009. До останньої категорії етнічних груп належать білоруси. Індекс соціальної дистанції до цієї етнічної групи не змінився, бо t-

критерій Стюдента не виходить за межі критичних значень даного показника (-1,96 та 1,96 при $\alpha=0,025$ та рівнях свободи понад 1000). Що стосується другої категорії етнічних груп, то така зміна індексу соціальної дистанції може бути обумовлена політичною ситуацією між Україною та Росією. З іншого боку позитивна зміна індексу соціальної дистанції до етнічних груп першої категорії може бути обумовлена першими кроками України до євроінтеграції, що можна вважати переходом від орієнтації на схід до орієнтації на захід, бо більшість етнічних груп першої цієї категорії представляють народи західних країн.

Таблиця 2.3.

Показники індексу ксенофобії за 2009-2019 роки

Рік опитування	Індекс ксенофобії	N
2009	4,18	1882
2010	4,16	1929
2012	4,06	1936
2013	4,04	1941
2014	4,01	2017
2015	4,25	2037
2016	3,89	2039
2017	4,13	2039
2018	4,20	2026
2019	4,01	2033

Таблиця 2.4.

Порівняння індексу ксенофобії 2009 та 2019 років

Різниця індексів ксенофобії	t	знач.	df
0,17	4,3	0,00	3914

Загальний тренд індексу ксенофобії показує, що значення показника демонструють падіння з 2009 до 2019 років, хоч з деякими різкими сплесками та

провалами значень цього показника. Порівнявши середні значення індексів ксенофобії у 2009 та 2019 роках можна дійти висновку, що українці стали менш ксенофобними по відношенню до інших етнічних груп, бо значення т Стюдента становить 4,5, що більше ніж критичне значення цього показника (1,96 при $\alpha=0,025$ та рівнях свободи понад 1000). Така зміна показника обумовлена зменшенням індексів соціальної дистанції для більшості етнічних груп, які були представлені в опитуваннях.

Отже, гіпотеза про те, що індекс ксенофобії у українців зменшився в 2009-2019 року підтвердилася.

2.3. Залежність рівня ксенофобних настроїв від фактору впливу рівня освіти населення України

Для динаміки впливу факторів на індекс ксенофобії змінна освіти була перекодована. Змінна, що показує освітній рівень респондента була перекодована в 4 змінні. У першій змінній значення 1 отримували ті респонденти, що отримали початкову освіту, неповну середню або закінчили РУ, ФЗУ, ПТУ після 7-8 класів, натомість для решти респондентів значення по цій змінній становить 0. У другій змінній значення 1 отримували ті респонденти, що отримали повну середню або закінчили СПТУ, ПТУ після 10-11 класів, натомість для решти респондентів значення по цій змінній становить 0. У третій змінній значення 1 отримували ті респонденти, що отримали середню спеціальну освіту, натомість для решти респондентів значення по цій змінній становить 0. У четвертій змінній значення 1 отримували ті респонденти, що отримали неповну вищу або повну вищу освіту, натомість для решти респондентів значення по цій змінній становить 0.

Для аналізу впливу факторів на індекс ксенофобії для кожного року опитування були створені лінійні регресійні моделі. Яскравим прикладом зміни факторів впливу на ксенофобні настрої є порівняння даних 2009, 2013 та 2018 років

Таблиця 2.5.

Фактори впливу на ксенофобні настрої населення у 2009 р.

	В	Стандартна похибка	знач.
Константа	4,294	0,075	0,000
Середня освіта	- 0,065	0,086	0,455
Середня спеціальна освіта	- 0,163	0,091	0,075
Вища освіта	- 0,199	0,092	0,031

Зі значимості індексів лінійної регресії для 2009 року (Таблиця 2.5.) помітно, що значимих впливів освітнього рівня на індекс ксенофобії людини немає, бо *p.value* для кожного зі змінних, що відповідає за освітній рівень, є більшим за 0,05.

Таблиця 2.6.

Фактори впливу на ксенофобні настрої населення у 2013 р.

	В	Стандартна похибка	знач.
Константа	4,354	0,098	0,000
Середня освіта	- 0,349	0,111	0,002
Середня спеціальна освіта	- 0,362	0,114	0,001
Вища освіта	- 0,321	0,114	0,005

Натомість у моделі для 2013 року (Таблиця 2.6.) помітні значущі зміни індексу ксенофобії залежно від рівня освіти люди, бо *p.value* менше ніж 0,05. У моделі для 2013 року найбільший негативний коефіцієнт для середнього спеціального рівня освіти. Це означає, що люди які мали такий рівень освіти

ставилися краще до інших етнічних груп у порівнянні з людьми, що мали інші рівні освіти.

Таблиця 2.7.

Фактори впливу на ксенофобні настрої населення у 2018 р.

	В	Стандартна похибка	знач.
Константа	4,804	0,108	0,000
Середня освіта	- 0,465	0,124	0,000
Середня спеціальна освіта	- 0,671	0,121	0,000
Вища освіта	- 0,783	0,120	0,000

Що стосується моделі для 2018 року (Таблиця 2.7), то це єдина модель, в якій ми отримали залежність, де з ростом рівня освіти зменшується показник ксенофобії. Поясненням для даної залежності може слугувати дослідження «The relationship between education and levels of trust and tolerance in Europe» Франчески Боргонови (2012), в якому дослідниця виявила, що рівень освіти індивідів значущо впливає на їх толерантність та терпимість, а також зазначила про те, що країни в яких присутні велике культурне та релігійне розмаїття мають нижчий рівень ксенофобних настроїв. Таким чином можна зробити висновок, що суспільства в яких більша частина населення мають доступ до освіти та інших розвиваючих практик мають гарні показники толерантності та терпимості.

Проте найбільш цікавим є саме модель 2019 року (Таблиця 2.7.), адже у моделі цього року лише отримання людиною вищого рівня освіти значущо впливає на індекс ксенофобії.

Таблиця 2.8.

Фактори впливу на ксенофобні настрої населення у 2019 р.

	В	Стандартна похибка	знач.
Константа	4,188	0,113	0,000
Середня освіта	0,008	0,126	0,946
Середня спеціальна освіта	- 0,087	0,125	0,490
Вища освіта	- 0,438	0,123	0,000

Тобто 2019 рік можна вважати переломним роком, адже респонденти з неповною середньою освітою відрізняються лише від тих, хто має вищу освіту. Одним з пояснень такого спостереження є те, що освіта на трьох нижчих освітніх рівнях, по відношенню до вищої освіти, однаково торкаються етнічних питань та ставлення до етнічних груп, і лише у закладах вищої освіти це питання досліджується кардинально глибше. Таким чином гіпотеза про те, що чим вищий рівень освіти, тим нижчий її/його рівень ксенофобії підтвердилася.

2.4. Вплив фактору віку на рівень ксенофобних настроїв населення України

Якщо дивитися в цілому (Таблиця 2.9.), то можна сказати, що загалом кореляція між віком та індексом ксенофобії зменшується, однак все ж навіть значимі коефіцієнти кореляції вказують на дуже слабкий зв'язок між віком та індексом ксенофобії. Тобто можна сказати, що хоч вік й впливає на ксенофобні настрої українців, однак вплив не дуже сильний. Якщо, ж поглянути точково на 2009 та 2019 роки, то у 2009 була помітна не значуща (на рівні $p = 0,05$), у 2019 році кореляція була також не значуща (на рівні $p = 0,05$). Тобто якщо точково порівнювати зв'язок віку та індексу ксенофобії, то змін не відбулося, адже як у 2009 році так і в 2019 році вік не значущо впливає на індекс ксенофобії, а якщо й впливає, то сила впливу дуже низька.

Таблиця 2.9.

Кореляція віку та індексу ксенофобії

Рік	Коефіцієнт кореляції Пісона	знач.	N
2009	0,036	0,110	1944
2010	0,001	0,956	1917
2012	0,079	0,000	1995
2013	0,051	0,022	1986
2014	0,028	0,204	2075
2015	0,050	0,022	2107
2016	0,057	0,009	2106
2017	0,018	0,401	2102
2018	0,035	0,101	2147
2019	0,009	0,669	2165

Якщо, ж поглянути точково на 2009 та 2019 роки, то у 2009 була помітна не значуща (на рівні $p = 0,05$), у 2019 році кореляція була також не значуща (на рівні $p = 0,05$). Тобто якщо точково порівнювати зв'язок віку та індексу ксенофобії, то змін не відбулося, адже як у 2009 році так і в 2019 році вік не значущо впливає на індекс ксенофобії, а якщо й впливає, то сила впливу дуже низька. Таким чином гіпотеза про те, що вік сильніше впливав на рівень ксенофобії у 2009 році, ніж у 2019 році не підтвердилася.

2.5. Вплив статі на рівень ксенофобних настроїв населення України

Що стосується впливу статі на індекс ксенофобії (Таблиця 2.10.), то в усіх роках, окрім 2015 середнє значення індексу ксенофобії для чоловіків значимо не відрізнялося від значень цього показника у жінок.

Таблиця 2.10

Порівняння середньої соціальної дистанції жінок та чоловіків за всіма роками

Рік	Індекс ксенофобії у чоловіків	Індекс ксенофобії у жінок	N (чоловіки)	N (жінки)	t-критерій Стьюдента	значимість
2009	4,1908	4,1706	834	1048	0,381	0,703
2010	4,1494	4,1731	876	1053	-0,412	0,681
2012	4,0349	4,0773	873	1064	-0,795	0,427
2013	4,0343	4,0521	875	1067	-0,286	0,775
2014	3,9704	4,0471	912	1105	-1,188	0,235
2015	4,1896	4,3066	919	1118	-2,054	0,04
2016	3,8477	3,9273	921	1118	-1,264	0,207
2017	4,1767	4,0957	921	1118	1,359	0,174
2018	4,1378	4,2585	915	1111	-1,928	0,054
2019	3,9732	4,0354	921	1112	-1,031	0,303

Це означає, що загалом можна сказати, що в Україні чоловіки та жінки в середньому ставляться однаково до різних етнічних груп. Проте у 2015 році відмінності у середніх значеннях індексу ксенофобії чоловіків та жінок значимо відрізнялися. Така різка зміна показників у середніх значеннях індексу може бути спровокована тим, що саме в цей період в Україні відбувався пік загострення конфлікту на непідконтрольних територіях та в цілому ситуація в країні була нестабільна, що й могло сприяти тому, що жінки не бажають бачити інші етнічні групи на території України й викликати високий рівень недовіри до них, а особливо до жителів Росії або представників російськомовних українців. Для того, щоб перевірити дане судження була створена таблиця розподілу соціальної дистанції за етносами (Таблиця 2.11.). З таблиці помітно, що попереднє пояснення не підтвердилося, адже жінки гірше ставляться до німців, росіян та американців. А отже, причина того, що виділяється саме 2015 рік може бути у валідності зібраних даних. Отже, гіпотеза щодо того, що стать не впливає на рівень ксенофобії підтвердилася.

Таблиця 2.13.

**Порівняння середньої соціальної дистанції жінок та чоловіків до
етнічних груп у 2015 році**

Етнічна група	Середня соціальна дистанція у чоловіків	Середня соціальна дистанція у жінок	N (чоловіки)	N (жінки)	t-критерій Стьюдента	значимість
Американці	4,55	4,74	911	1104	-1,87	0,061
Білорусі	3,29	3,46	918	1113	-1,30	0,193
Євреї	4,40	4,37	913	1108	-0,10	0,921
Канадці	4,58	4,77	906	1108	-1,60	0,111
Африканці	5,35	5,47	909	1099	-2,17	0,030
Німці	4,44	4,70	916	1110	-2,30	0,021
Поляки	4,06	4,33	914	1109	-0,99	0,321
Росіяни	4,05	3,99	917	1114	2,02	0,044
Румуни	4,90	5,06	899	1098	-0,26	0,796
Російськомовні українці	2,61	2,62	918	1116	0,10	0,918
Україномовні українці	2,23	2,16	916	1116	-0,80	0,426
Французи	4,58	4,79	903	1113	-1,70	0,089
Роми	5,52	5,70	916	1107	-0,84	0,400

2.6. Рівень ксенофобних настроїв в залежності від фактору місця проживання

З таблиці помітно (Таблиця 2.12.), що майже у всіх роках, окрім 2014, місце проживання впливало на індекс ксенофобії. Тобто це означає, що місце проживання можна вважати одним з факторів, які впливають на ксенофобні настрої людини.

Таблиця 2.12.

Порівняння середніх індексів ксенофобії за місцем проживання

Рік	Індекс ксенофобії у сільського населення	Індекс ксенофобії у міського населення	Різниця індексів ксенофобії	t-критерій Стьюдента	значимість	N (сільське населення)	N (міське населення)
2009	4,24	4,15	0,09	1,65	0,10	620	1262
2010	4,43	4,03	0,40	6,59	0,00	620	1309
2012	4,21	3,99	0,22	3,91	0,00	597	1339
2013	4,06	4,04	0,02	0,30	0,77	622	1319
2014	3,97	4,03	-0,05	-0,78	0,43	616	1401
2015	4,38	4,20	0,18	2,99	0,00	637	1400
2016	4,01	3,83	0,18	2,73	0,01	688	1351
2017	4,36	4,01	0,35	5,61	0,00	689	1350
2018	4,51	4,05	0,47	7,18	0,00	684	1342
2019	4,39	3,82	0,57	9,04	0,00	670	1363

Однак найцікавішим спостереженням з цієї таблиці є те, що в загальному спостерігається динаміка до збільшення різниці між сільським та міським населенням у ставленні до інших етнічних груп. Тобто з часом жителі міст стають краще ставитися до етнічних груп у порівнянні з жителями сіл. Таким чином, можна припустити, що представники сільського населення мають нижчий рівень освіти, ніж у представників міського населення, а отже їх загальний рівень обізнаності щодо мультикультуралізму та процесів глобалізації відповідно буде нижчим. А тому, за результати аналізу гіпотези про вплив фактору рівня освіти на рівень ксенофобії, можна зробити висновок, що люди із нижчою освітою мають більший рівень соціальної дистанції.

У роботі В. Паніотто (Динаміка ксенофобії й антисемітизму в Україні 1994-2007р.,2008) виділяють саме рівень освіти, як фактор, що впливає на рівень антисемітизму та ксенофобії. Тому гіпотеза № 6: «представники сільського населення є більш ксенофобними, ніж жителі міст»- підтвердилася.

2.7. Вплив фінансового становища на рівень ксенофобії населення України

Для визначення впливу фінансового становища на рівень ксенофобії був застосований дисперсійний аналіз. Значимість F-статистики демонструє (Таблиця 2.13.) зв'язок між фінансовим становищем та індексом ксенофобії. Якщо значимість F-статистики менша ніж 0,05, то означає, що фінансове становище впливає на індекс ксенофобії.

Таблиця 2.13.

Середнє значення індексу ксенофобії за фінансовим становищем

Рік	Нам не вистачає грошей навіть на їжу	Нам вистачає грошей на їжу, одяг і ми можемо дещо відкласти	Ми можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі (такі	Ми можемо дозволити собі купити все, що захочемо	F	Значимість
2009	4,15	4,11	4,06	4,87	2,22	0,07
2010	4,13	4,07	3,77	3,81	7,64	0
2012	4,07	4,02	4,07	5,2	0,47	0,76
2013	4,11	4,09	4,15	1,88	2,66	0,03
2014	3,79	3,98	4,37	3,89	3,31	0,01
2015	4,13	4,22	4,34	-	1,32	0,27
2016	4,13	3,86	3,38	4,19	5,09	0
2017	4,16	4,11	3,79	3,25	1,7	0,15
2018	4,56	3,97	3,85	4,86	13,64	0
2019	4,28	3,9	3,59	4,03	6,36	0

Якщо порівнювати значення F-статистики для 2009 та 2019 років, то можна сказати, що у 2009 році фінансове становище значимо не впливало (на рівні $p=0,05$) на індекс ксенофобії, натомість у 2019 році був значимий зв'язок (на рівні $p=0,05$) між фінансовим становищем та індексом ксенофобії.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження явища ксенофобії у вітчизняних реаліях сьогодення, визначення його сутності, передумов та соціально-психологічних джерел виникнення, методів визначення рівня, а також динаміки розвитку можна зробити такі висновки:

Не дивлячись на велику етнічну різноманітність й збільшення чисельності іноземців на території України, на державному рівні майже немає стратегій задля подолання ксенофобії та збільшення рівня обізнаності та толерантності населення. Сутність досліджуваної соціологічної категорії полягає у негативному, ірраціональному за своїм походженням ставленні до окремих індивідів або етнічних спільнот, які характеризуються іншою релігією, світоглядом, вподобаннями, культурою або національністю, а також в окремих випадках до іноземців.

Причини ксенофобних проявів у суспільстві можуть з'являтися на індивідуальному, соціально-психологічному чи загальносоціальному рівнях. При цьому кожен з них має однаково негативний вплив на динаміку цього явища та провокує подальший розвиток конфлікту. Серед основних причин варто зазначити: штучне розмежування етнічних спільнот; порушення прав національних меншин; дискримінація етнічних груп; етнотериторіальні спори та претензії; зміни у системі розподілу праці, відкрита експлуатація робочої сили однієї нації іншими; недооцінена роль інституту сім'ї у становленні індивіда; прагнення індивідів чи цілої етнічної групи до збереження своїх цінностей, поглядів, етнічної культури та інші причини.

Нормативно-правове регулювання ксенофобії здійснюється на міжнародному та національному рівнях. Україна має достатньо розгалужену структуру вітчизняних законодавчих документів та інституцій щодо протидії ксенофобії, методів зниження її рівня та заходів покарання за подібні злочини.

Серед основних соціально-психологічних джерел прояву ксенофобії варто назвати: примітивізм інтересів, слабкість особистісного розвитку та

самоконтролю, агресивність; високий рівень соціальної напруженості; стереотипізація свідомості населення; страх перед представниками інших груп людей та етносів; дисфункції інститутів сім'ї та освіти; незадоволеність суспільства своїм соціально-економічним становищем та інші.

Для сучасного суспільства характерними є такі типи ксенофобії: етнічна, яка проявляється у вигляді антисемітизму, ромофобії, сінофобії, етнофобії та расизму; територіальна – у формі мігрантофобії; соціальна ксенофобія (гандікапізм, ейджизм, сексизм, гомофобія); релігійна, яка проявляється у вигляді ісламофобії.

Доведено, що ксенофобія є ключовим руйнівним чинником етнополітичної безпеки країни. Етнічний фактор розвитку країни заслуговує на особливу увагу під час забезпечення етнополітичної загальнонаціональної безпеки. Етнічність може виступати збудником конфліктів, а тому провокувати серйозні загрози національній безпеці, що необхідно враховувати під час визначення національних інтересів. Але при цьому слід пам'ятати, що національні інтереси – це система взаємопов'язаних та узгоджених між собою інтересів поліетнічного суспільства, а ксенофобія є головною причиною порушення цих інтересів.

Вітчизняна практика вимірювання рівня ксенофобії включає такі методики: опитувальник для виявлення ступеня вираженості ксенофобних установок (О. Гуріна); методика виявлення схильності до ксенофобії (О. Юрасова); шкала етнонаціональних установок (О. Хухлаєв, І. Кузнецов, Н. Ткаченко); експрес опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова); шкала соціальної дистанції Богардуса. Для застосування у вітчизняній практиці шкала Богардуса була адаптована Н. В. Паніною, головним недоліком методики є присутність суб'єктивізму та недостатня точність трактування відповідей респондентів.

Протидія ксенофобії має базуватись на принципі раціонального поєднання нормативно-правової бази та роботи органів влади. За прояви нетерпимості законодавство України передбачає кримінальну відповідальність. При цьому

проблемним залишається питання застосування законодавства, оскільки злочини на ґрунті нетерпимості залишаються поза увагою правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Адорно, Т. (2001) *Исследование авторитарной личности*. Москва: Серебряные нити.
- Антонюк, О. В. (2015) *Основи етнополітики: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ: МАУП.
- Бакальчук, В. О. (2009) Міжетнічна нетерпимість у молодіжному середовищі в Україні. *Стратегічні пріоритети*. №2(11). С.117-123
- Бацевич, Ф. С. (2011) *Словник термінів міжкультурної комунікації*. Режим доступу: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/k> (дата звернення 23.02.2020 р.).
- Борейчук, І. О. (2010) Студент з особливими потребами як об'єкт ксенофобних реакцій. *Проблеми розвитку соціально-економічних систем: підприємництво, глобалізація, економічне зростання*. №1. С. 267-269.
- Борейчук, І. О. (2018) *Психологічні особливості проявів ксенофобії у студентів: дис... канд. психолог. наук: 19.00.01.* / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк.
- Герасіна, Л. М., Погрібна, В. Л., Поліщук, І. О., Требін, М. П. (Ред.) (2015) *Політологічний енциклопедичний словник*. Харків: Право.
- Горбачик, О. А. (2015) Перевірка валідності шкали Богардуса для вимірювання міжнаціональної толерантності в Україні. *Наукові записки. Том 46. Соціологічні науки*. С. 18-22.
- Горбатенко, В. П., Шемшученко, Ю. С., Кресіна, І. О., Стойко, О. М. (2015) *Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави: Наукова записка*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 80 с.
- Гринчак, А. А. (2018) *Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму: навчальний посібник*. Київ: Вид-во «ФОП Голембовська О. О.».
- Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2019

року. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Режим доступу:

https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Feb-15May2019_UA.pdf.

Дюркгейм, Э. (1998) *Метод социологии*. (пер. с фр. А. Б. Гофмана). Москва: Канон.

Дюркгейм, Э. (1995) *Социология. Её предмет, метод, предназначение*. (пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана). Москва: Канон.

Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу)». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2782-12>.

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

Івченко, А. О. (2009) *Тлумачний словник української мови: Близько 7000 слівник*. ст. Харків: Фоліо.

Київський міжнародний інститут соціології. (2009). *Думки та погляди населення України: жовтень 2009*. Прес-реліз. Взято з: <https://ukraine.survey-archive.com/data#user-research@showResearch=115185>.

Київський міжнародний інститут соціології. (2010). *Думки та погляди населення України: лютий 2010*. Прес-реліз. Взято з: <https://ukraine.survey-archive.com/data#user-research@showResearch=115342>.

Київський міжнародний інститут соціології. (2012). *Думки та погляди населення України: листопад 2012*. Прес-реліз. Взято з: <https://ukraine.survey-archive.com/data#user-research@showResearch=117316>.

Київський міжнародний інститут соціології. (2013). *Думки та погляди населення України: лютий 2013*. Прес-реліз. Взято з: <https://ukraine.survey-archive.com/data#user-research@showResearch=116289>.

Київський міжнародний інститут соціології. (2014). *Думки та погляди населення України: жовтень 2014*. Прес-реліз. Взято з: <https://ukraine.survey-archive.com/data#user-research@showResearch=112459>.

- Київський міжнародний інститут соціології. (2015). *Думки та погляди населення України: вересень 2015*. Прес-реліз. Взято з: <https://ukraine.survey-archive.com/data#user-research@showResearch=119291>.
- Київський міжнародний інститут соціології. (2016). *Думки та погляди населення України: вересень 2016*. Прес-реліз. Взято з: <https://ukraine.survey-archive.com/data#user-research@showResearch=118327>.
- Київський міжнародний інститут соціології. (2017). *Міжетнічні упередження в Україні: травень 2017*. Прес-реліз. Взято з: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=793&page=1>.
- Київський міжнародний інститут соціології. (2018). *Міжетнічні упередження в Україні: вересень 2018*. Прес-реліз. Взято з: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=793&page=3&y=2018>.
- Київський міжнародний інститут соціології. (2019). *Міжетнічні упередження в Україні: вересень 2019*. Прес-реліз. Взято з: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=904&page=1&y=2019>.
- Кобзін, Д. О., Шейко, Р. В., Мартиненко, О. А., Белоусов, Ю. Л. (2008) *Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства: Результати соціологічного дослідження*. Харків.
- Ковальова, Т. В. (2010) *Великий тлумачний словник української*. Харків: Фоліо.
- Копейчиков, В. В, Колодій, В. В. (2014) *Правознавство: підручник*. Київ Юрінком Інтер.
- Кресіна, І. О., Стойко, О. М. (2015) Етнополітичний вимір національної безпеки України. *Політологічний вісник*. №78. С. 434-439.
- Кривицька, О. (2015) Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України. *Політичний менеджмент*. № 3. С.42-62.
- Кримінальний кодекс України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>.
- Кроз, М. В., Ратинова, Н. А. (2015) *Социально-психологические и правовые аспекты ксенофобии*. Москва: Московское бюро по правам человека, Academia.

- Леонтьев, А. А., Толстова, Т. П. (Ред.) (2013) *Психолінгвістическа експертиза ксенофобии в средствах массовой информации: Методические рекомендации для работников правоохранительных органов*. Москва: Смысл.
- Логвинчук, В. В. (2011) *Толерантність як ціннісна детермінанта політичної культури: дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького*. Київ.
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105.
- Муравьёв, А. (2014) Ксенофобия: от инстинкта к идее. *Отечественные записки*. № 4 (18). С. 279-287.
- Панина Н. (2009) Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине. *Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии*. № 1 (81). С.26-38.
- Паніотто, В. І. (2008) Динаміка ксенофобії й антисемітизму в Україні (1994-2007). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. № 1. С. 197-214.
- Паніотто В. І. (2019) Міжетнічні упередження в Україні, вересень 2019. Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=904&page=1>.
- Пометун, О. І., Султанова, Л. Ю. (2010) *Людина у полікультурному суспільстві: навчально-методичний посібник для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціо-гуманітарних спеціальностей*. Київ: «Інжиніринг».
- Прібиткова, Н. О. (2017) Характеристика культурно-психологічних факторів поширення расизму та ксенофобії. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. №3. С. 80-88.
- Прібиткова, Н. О. (2016) Характеристика основних факторів поширення расизму та ксенофобії як фонових для злочинності явищ в Україні. *Право і безпека*. №2 (61). С. 88-93.
- Скулкіна, К. М. (2013) Ксенофобія: аналіз та операціоналізація поняття. *Вісник*

Національного університету оборони України. Питання психології. №6 (37). С. 304-310.

Скулкіна, К. М. (2014) Психологічні детермінанти ксенофобії неповнолітніх.

Юридична психологія та педагогіка. № 1. С.193-205.

Фромм, Э. (1998) *Анатомия человеческой деструктивности* (пер. с нем.

Э. М. Телятникова). Москва: ООО «Издательство АСТ-ЛТД».

Borgonovi, F. (2012) *The relationship between education and levels of trust and tolerance in Europe*. London School of Economics and Political Science. The British Journal of Sociology. Volume 63 Issue 1.

Hate crime reporting. OSCE. Access mode: <https://hatecrime.osce.org/ukraine>